

Розділ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДХИЛЕНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

УДК 159.99

Я. С. Андрушко,
В. Р. Коник

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕСТРУКТИВНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ВИБОРУ

Розглянуто деструктивність як потужний феномен впливу на поведінку людини і її особистісний вибір. Зокрема зроблено теоретичний аналіз деструктивних форм поведінки людини, а саме: агресії, внутрішньоособистісного і міжособистісного конфлікту, самотності і девіантної поведінки. Деструктивну поведінку розглянуто як потужний механізм, який відхиляється від найважливіших соціальних норм, заподіює шкоду в соціумі та призводить до соціально-психологічної дезадаптації.

Ключові слова: *деструктивні форми поведінки, особистісний вибір, агресія, конфлікт, девіантна поведінка, соціально-психологічні механізми деструктивності.*

Постановка проблеми. Особистісний вибір людина робить чи не кожного дня. Він може бути різноманітним – від побутового, до більш складного, у якому людина повинна докласти багато своїх зусиль. Зазвичай зробити вибір на користь чогось одного і відмовитись від інших альтернатив людині дуже важко і вона робить свій вибір не правильним, а деструктивним. Такий вибір завдаватиме шкоди соціуму і особистості, яка зробила цей вибір.

Деструктивні форми поведінки, які особистість застосовує у разі неправильного вибору, можуть бути різноманітними – від конфліктних взаємодій, до вияву агресії, самотності, девіантної поведінки. Кожну дію, яку здійснює людина, чи це конструктивна чи деструктивна,

вважається її особистісним вибором. Власна життєва дорога людини має мати сенс життя, і щоб його знайти, людині потрібно ухвалювати вагомі рішення і робити вибір, докладаючи водночас великих зусиль.

Стан дослідження. Деструктивна поведінка досліджувалась зарубіжними і вітчизняними науковцями. Серед зарубіжних цим питанням займалися: Дж. Келлі, Ж. Сартр, К. Роджерс, Е. Фромм, В. Асінгер, К. Лоренц, Л. Берковітц, К. Ізард, які стверджували, що деструктивність, створена людиною, це вияв її екзистенціальності та соціальності. Сам термін «деструктивність» вони трактували як руйнування і абсолютне панування над іншою живою істотою.

Вітчизняні науковці (Л. Кравченко, Б. Ананьєв, Н. Пр'яжніков, І. Бойко, Г. Ложкін, Н. Пов'якель, В. Зазикін) тлумачили деструктивні форми по-різному, але більшість з них погоджувались, що це потужний механізм, який призводить до неминучих негативних чинників і завдає шкоди соціуму.

Варто зазначити, що дотепер деструктивні форми поведінки людини у процесі здійснення нею особистісного вибору є не повністю вивченими. У теоретичному і практичному аспекті вкрай необхідно поглиблювати знання з природи, виявів, причин, наслідків, профілактики деструктивних форм поведінки окремих громадян і соціальних груп.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі деструктивних форм особистісного вибору особистості.

Виклад основних положень. Деструктивна поведінка характеризується значущими відхиленнями від норм психологічних і медичних показників. Особистість, яка виявляє деструктивну поведінку, не мислить критично, у неї відбувається спотворення реальної картини світу. Внаслідок цього у неї знижується власна самооцінка, виникають різноманітні емоційні порушення.

Деструктивність є у кожної людини, але виявляється вона не у всіх людей, зазвичай люди із втратою сенсу життя, заниженою самооцінкою можуть демонструвати таку поведінку.

До деструктивних форм поведінки людини можемо віднести: агресивність, різновиди конфліктів (внутрішньоособистісний, міжособистісний тощо), самотність, девіантну поведінку. Проаналізуємо кожен вияв деструкції особистості.

У сучасних українських розвідках термін «агресія» розглядається по-різному і здебільшого тлумачиться у контексті досліджень А. Асінгера, К. Лоренца, Л. Берковітца, І. Бойка, А. Бандура, Л. Бурлачука.

Водночас у дослідженні Я. Андрушко агресія розглядається як цілеспрямована деструктивна поведінка людини, яка суперечить

суспільно встановленим нормам і завдає іншим фізичної шкоди чи спричиняє психологічний дискомфорт (напруженість, пригніченість, страх тощо). У більшості випадків виникає як реакція суб'єкта на фрустрацію і супроводжується емоційними станами гніву, ненависті, ворожнечі, криками, грюканням кулаками по столі тощо. Агресію поділяють на фізичну (застосування фізичної сили), вербальну (крик, погрози, прокляття), пряму (безпосередньо спрямовану на об'єкт), опосередковану (поширення наклепу, чуток) та ін. У масових соціальних явищах агресія виявляється у формі терору, геноциду, етнічних чи релігійних зіткнень. Варто зазначити, що агресивні дії суб'єкта можуть бути спрямовані на себе самого, набуваючи форму аутоагресії (наприклад, суїцидальна поведінка) [1, с. 2–5].

Психологічна наука виокремлює три основні підходи до розуміння природи агресивності.

Перший підхід – глибинно-психологічний – пов'язаний із психоаналізом та гормічною психологією. Основою цього підходу є тлумачення агресивності як риси, закладеної в людину на рівні інстинкту, природної потреби.

Другий підхід – фрустраційно-катарсичний – пояснює агресивність як типовий, характерний для особистості спосіб розрядки психічного стану напруження.

Третій підхід до пояснення агресивності спирається на ідею відчуження. Психологічне, а надалі фактичне відторгнення особистості референтними для неї особами і групами може призвести до формування самотності, замкненості, а також конфліктності й ворожнечі як переважного типу ставлення до оточення [2, с. 74–75].

Варто зазначити, що агресивність як особистісна якість, що виражає конкретні мотиви поведінки, не є обов'язковою ознакою психопатії. Вирішальне значення тут мають соціальні чинники, діяльність людини, особистісні регулятори поведінки, крім того, формується вона зазвичай у дитячому і юнацькому віці [3, с. 129]. Отже, залежить вона від виховання дитини.

3. Фройд для пояснення агресії людини користується поняттям сублимації, яка ґрунтується на принципі витіснення інстинктивних потягів за неможливості їх задоволення у певних соціокультурних умовах. Агресія в цьому разі виконує функцію енергетичної розрядки незадоволеного інстинктивного бажання. Якщо ж незадоволені потяги не сублимуються ні в якому виді діяльності, включаючи агресію, то виникає хворобливий стан неврозу.

Одним із варіантів вирішення дилеми «агресія» або «хвороба» 3. Фройд вважає перетворення руйнівного інстинкту на совість,

внаслідок чого агресія інтеріоризується і спрямовується проти власного «я», перетворюючись так на аутоагресію. Головне в людській культурі – це духовний стан, який він розуміє як примушування людини приборкати свої інстинктивні пориви за допомогою різних соціальних інститутів, які становлять культуру цього суспільства. Водночас самі соціокультурні інститути дотримуються певної міри насилля.

Другий варіант вирішення проблеми агресії, запропонований З. Фройдом, полягає в переорієнтуванні агресивного інстинкту на перетворення навколишньої природи з метою панування над нею. Агресивна поведінка людини зумовлена, з одного боку, персональним станом людини, а з іншого, стимулами навколишнього середовища, яке розглядається людиною як агресивне, водночас сила агресії, яка виявляється, залежить від значущості цих стимулів для людини і її внутрішньої готовності виявляти агресію, тобто рівня персональної агресивності та досвіду деструктивної поведінки [4].

Емоційна сфера є важливим компонентом при агресії, але не завжди агресію можемо відносити тільки до емоційної складової. Наші агресивні вияви пов'язані з такими переживаннями, як ворожість і гнів. К. Ізард зазначає, що ворожість це складний механізм, який складається з різноманітних емоцій, потягів, когнітивних структур. Головні емоції ворожості є гнів, презирство, огида. Агресія підтримується емоціями, які входять до ворожості. Доведено, що людина часто на всіх своїх етапах життя переживає потужну емоцію гніву, яка згодом може перейти в лють або ж афект [5].

Водночас Л. Берковіц стверджує, що гнів спонукає до агресії. Він зазначає, що фрустрація викликає низку негативних емоцій, а також інші психологічні процеси, тобто різні роздуми з пережитого раніше досвіду. Ці когніції, роздуми впливають на звичну поведінку людини [6].

Ми вважаємо, що гнів не є одним із компонентів, який самостійно впливає на агресивність людини, на неї також впливає дратівливість, емоційна чутливість і емоційна нестійкість.

Нам варто розуміти, що емоційна нестійкість призводить до порушення емоційної рівноваги, яка може викликати у людини депресію, відчуття самотності, апатію, фрустрованість, підвищену тривожність і вияв різних страхів.

Когнітивна сфера є не менш важливою, ніж емоційна сфера агресії. Наша когнітивна сфера відповідає за наші дії, які ми робимо, коли ми є агресивними. Вони виявляються у вигляді маніпуляцій, навіювання, а також у вигляді механізмів психологічного захисту. Нашу агресію ми виявляємо у розмові із близькими, друзями, чи у діловому

спілкуванні. Розмова зазвичай є грубою, підвищується тон голосу, людина є неспокійною у своїй жестикуляції.

Вислови маніпулятора є універсальними, тобто такими, які не підлягають обговоренню і їх неможливо перевірити. Використовуються двозначні вислови, у яких наголошується, що ваші зусилля не були достатніми і тому вам потрібно краще старатись, щоб отримати те, чого ви прагнете.

Ситуація внутрішньоособистісного напруження і суперечливості, хоча є суб'єктивно неприємною, тривожною, однак в певних межах і ступені не тільки природна, але й необхідна, оскільки є стимулом для активізації рефлексивних процесів особистості, активатором саморозвитку і самовдосконалення. Без внутрішніх суперечностей не може бути здійснений ніякий розвиток, оскільки він забезпечується зіткненням суперечностей, а ті, своєю чергою, спричинюють конфлікт. І якщо внутрішньоособистісний конфлікт має конструктивний характер, він справді є необхідним, тому що незадоволення собою, критичне ставлення до власного «Я» як потужний двигун примушує особистість самовдосконалюватись і самоактуалізовуватись, наповнюючи особливим сенсом життя. Підтвердити позитивне значення конструктивного внутрішньоособистісного конфлікту можна словами В. Франкла: «Я вважаю небезпечною помилкою припущення, що в першу чергу людині потрібна рівновага, чи, як це називається в біології, «гомеостаз». Насправді людині потрібний не стан рівноваги, а скоріше боротьба за якусь гідну мету» [7, с. 121].

Внутрішні конфлікти, які вирішені конструктивно, позитивно впливають на особистість, забезпечують її подальший ріст, допомагають повірити у себе і в людей. Деструктивно вирішені конфлікти передбачають протилежне. Їх негативний вплив полягає в «зламі» особистості, почутті своєї нікчемності, свого безсилля що-небудь зробити. Деструктивні конфлікти можуть призвести до психічних захворювань, які, своєю чергою, є ґрунтом для інших соматичних хвороб.

Якщо розглядати негативні наслідки переживання особою деструктивного внутрішньоособистісного конфлікту, то можна визначити таке:

- послаблюється, знецінюється й нівелюється зацікавленість недоступною метою, мотивація досягнення пригнічується. Так, проблеми у навчанні хронічного характеру викликають тотальне збайдужіння людини до перебування в університеті;

- на початкових етапах фахового навчання внутрішньоособистісний конфлікт аморфного чи невдалого професійного самовизначення може суттєво ускладнити адаптацію до навчання у освітніх закладах;

– у процесі навчання в університеті внутрішній конфлікт може заважати повноцінному професійному становленню студента;

– невирішена внутрішня суперечність молоді особи може пригнічувати інтелект, афективну сферу, креативність, знижувати самооцінку та формувати негативну життєву установку [8, с. 4].

Негативні емоційні переживання, що супроводжують деструктивний внутрішньоособистісний конфлікт молоді, а саме хронічна тривожність, емоційний дискомфорт, знецінення себе та світу, можуть викликати адиктивну поведінку. За словами Г. Ложкіна і Н. Пов'якель, прагнучи уникнути проблем реальності штучним шляхом, людина намагається змінити власний психічний стан для набуття ілюзії безпеки, знаходження рівноваги. Однак людина створює нову проблему, стаючи безпорадною перед власною пристрастю [9, с. 139].

Крайнім ступенем деструктивного виходу з внутрішньоособистісного конфлікту вважається суїцидальна поведінка. Суттєвими детермінантами суїцидних інтенцій чи дій слугують конфлікти, пов'язані з кризами діяльності, стосунків, стану фізичного здоров'я чи матеріально-побутовими труднощами. Однак важливу роль виконує і внутрішньоособистісна спричиненість феномену суїциду – риси характеру людини, її емоційний стан, ціннісні орієнтації тощо [10, с. 389].

Роль механізмів психологічних захистів в ослабленні внутрішньоособистісних конфліктів та усунення їх у реальності оцінюється дослідниками неоднозначно. В науковому дослідженні Н. Герасімової здійснено аналіз проблеми тлумачення ролі психологічного захисту у переживанні особистістю внутрішнього конфлікту [11].

Рольові конфлікти притамані всім індивідам, не дивлячись на те, яку вони виконують роль у суспільстві. Коли ми говоримо про соціальні ролі, маємо на увазі ті проблеми, які виникають у сфері міжособистісних стосунків, комунікативності, але зазвичай ці проблеми пов'язані якимись особистими чинниками. Різноманітні суперечності у особистісних ролях – це зазвичай особистісні проблеми різноманітного ступеня складності. Суперечності, які виникають, здебільшого супроводжують зміни життєвих ролей у процесі розвитку і спостерігаються у життєвих кризах.

Найпоширенішими із всіх конфліктів є міжособистісні. Практично кожен конфлікт, який починається, зводиться до міжособистісного, бо він охоплює усі сфери життя людини. Сам термін міжособистісний конфлікт – це зіткнення інтересів, поглядів, різні суперечності у відносинах двох або великої кількості людей, яких об'єднує спільна діяльність. Такий конфлікт припиняє діяльність між двома сторонами або робота триває, але вона є малоефективною.

Емоційна сфера конфлікту є надзвичайно потужною і виявляється у різних жестикуляціях, грубих і у підвищеному тоні. У конфлікті емоції людини настільки підсилені, що контролювати їх людина вже не може. В конфлікті у разі незадоволення наших потреб виявляється гнів, страх, роздратування, страждання пов'язане із негативним емоційним станом людини і тією інформацією, яка не приносить користь цій людині. Коли потреба не була задоволена і людину це дратує, у неї може виникнути фрустрація. Якщо людина часто переживатиме негативні емоційні стани, це може шкідливо вплинути на її здоров'я і призвести до різних соматичних захворювань. Постійні переживання негативних емоцій призводять до самотності, адже людина стає більш закритою і залишається зі своїми переживаннями і негативними емоціями на самоті, що згодом може спричинити апатію.

Когнітивна сфера у разі конфлікту відповідає за дії, які робить одна сторона іншій. Такими діями можуть бути швидка жестикуляція, яка супроводжується грубими образами в бік свого опонента. Кожен учасник конфлікту використовує різноманітні маніпуляції щоб досягти бажаного результату і задовольнити свої потреби. Зазвичай хід своїх дій маніпулятор, тобто учасник конфлікту, планує заздалегідь, він грамотно складає свої питання так, щоб інша сторона погодилась на них, але вигода із цього буде більша саме маніпулятору. Він ставить протилежну сторону конфлікту у таку ситуацію, в якій немає вибору і вона змушена погодитись на його умови. Також кожен учасник конфлікту застосовує свої механізми психологічного захисту, заради того, щоб відгородити себе від неочікуваних нападів і виявів агресії від іншої сторони.

Девіантну поведінку розглядали такі автори, як Н. Крейдун, Ю. Клейберг, В. Кудрявцев тощо. На основі їхніх трактувань девіантної поведінки ми спробували дати своє визначення. Девіантна поведінка – це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим нормам і еталонам у суспільстві.

До основних виявів девіантної поведінки відносимо: алкоголізм, наркоманію, суїцид, тютюнопаління. Особливість алкоголізму як девіантності в тому, що він спричиняє різні види правопорушень, а саме: самогубство, злочинність, адміністративні правопорушення, аморальність тощо. Зазвичай молоді люди вживають алкоголь, щоб показати, що вони належать до тієї ж соціальної групи, або хочуть показати свою силу волі [12].

Висновки. Вибір людини є надзвичайно складними психологічним феноменом. Особистість упродовж свого життя робить вибір у різних напрямках і сферах життя.

Можливість людини робити особистісні вибори зумовлює наявність у її психіці структури, на підґрунті якої цей вибір здійснюється. Така структура є інтенційністю, за допомогою якої особистість поступово усвідомлює набутий досвід і уявляє своє майбутнє.

Наш вибір залежить від багатьох чинників і одними з них є людські потреби і рівень домагань. Саме вони керують нашим вибором і ухваленим рішенням.

Натомість, деструктивність є у кожної людини, але виявляється вона не у всіх людей, зазвичай люди із втратою сенсу життя, заниженою самооцінкою можуть демонструвати таку поведінку. Така поведінка стає перешкодою для правильного вибору.

Перспектива подальших наукових досліджень пов'язана із з'ясуванням ефективних шляхів корекції деструктивної поведінки за допомогою психологічних методів.

1. Андрушко Я. Емпіричне дослідження психологічних особливостей агресивності студентської молоді / Я. Андрушко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2011. – № 6. – С. 153–162.

2. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: підручник / В. С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

3. Антонян Ю. М. Кримінальная патопсихология / Ю. М. Антонян, В. В. Гульдан. – М.: Наука, 1991. – 248 с.

4. Bushmann V. J., Anderson C. A. Violent Video Games and Hostile Expectations: A Test of the General Aggression Model / V. J. Bushmann, C. A. Anderson // International Journal of MBA. – 2012. – № 1, Vol. 15. – P. 52–57.

5. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 464 с.

6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.

7. Франкл В. Страдания от бессмысленности жизни / В. Франкл. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2011. – 121 с.

8. Чала О. А. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник деструктивних форм поведінки юнаків / О. Чала // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: зб. наук. пр.; Ін-тут психології імені Г. Костюка АПН України; за ред. С. Максименка. – К.: Главник, 2008. – Т. X. – Ч. 8. – С. 621–626.

9. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навч. посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Порякель. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.

10. Анцупов А. Я. Конфліктологія / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2007. – 551 с.

11. Герасімова Н. Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів: афтореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Є. Герасімова. – К., 2004. – 21 с.

12. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.

Андрушко Я. С., Коник В. Р. Теоретический анализ деструктивных форм поведения индивида во время осуществления личностного выбора

Анализируются деструктивные формы поведения человека и их влияние на личностный выбор индивида. Рассмотрены различные подходы к толкованию деструктивных форм поведения человека в социуме.

Раскрыто понимание деструктивности как феномена противоправного поведения, не соответствующего общепринятым нормам и стандартам в обществе.

Агрессия трактуется как целенаправленно осознанное поведение одного человека относительно другого или группы людей. Конфликт толкуется как внутреннее личностное противоречие, воспринимаемое и переживаемое человеком как значимая для него проблема, которая требует своего разрешения и активизирует внутреннюю работу сознания, направленную на ее анализ и преодоление.

Ключевые слова: деструктивные формы поведения, личностный выбор, агрессия, конфликт, девиантное поведение.

Andrushko Ya., Konyk V. Theoretical analysis of the destructive behavior of the individual in the exercise of personal choice

The author analyzes destructiveness as a powerful phenomenon of influence on human behavior and his/her personal choice. In particular, theoretical analysis of such destructive forms of human behavior as aggression, intrapersonal and interpersonal conflicts, loneliness and deviant behavior is carried out. Destructive behavior is considered as a powerful mechanism that deviates from the most important social norms, causes harm to society and leads to social and psychological maladjustment.

One of the forms of destructive behavior such as aggression is regarded by scientists as aimed conscious behavior of one person against another one or a group of people. In most cases aggression appears in response to frustration and is accompanied by emotional states of anger, hatred, and strife.

The first approach to understanding aggression is deep psychological that interprets aggressiveness as traits inherited by a person on the level of instinct, natural need. Another approach is frustration- cathartic that explains aggressiveness as a typical, characteristic for the individual way of discharging the mental state of tension. The third approach to explaining the aggressiveness is based on the idea of alienation.

The conflict is manifested as an intra-personal dispute that is perceived and experienced by a person as his/her significant problem that requires its solution and activates the inner work of consciousness, designed to analyze and overcome this problem. Every person is an independent generator of conflict that is a person

constantly creates and recreates internal conflicts, and stands as their carrier. Foreign scholars interpret deviant behavior as the one which does not meet the generally accepted norms and standards in society. The main manifestations of deviant behavior typically include: alcoholism, drug addiction, suicide, and smoking.

The article deals with the concepts and approaches to understanding the wrongful conduct, common features, characteristics, socio-psychological mechanisms of destructiveness.

Key words: *destructive forms of behavior, personal choice, aggression, conflict, deviant behavior, social and psychological mechanisms of destructiveness.*

Стаття надійшла 11 січня 2017 р.

УДК 159.98:338,24+159.98

**Л. Й. Гуменюк,
І. В. Синчук**

АГРЕСИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В АСПЕКТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Розглянуто основні поняття та види агресивності, розкрито сутність і природу агресивної поведінки особистості. Наведено результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції, пов'язаних із політикою, особистим досвідом, вихованням, спортом та ЗМІ. Виявлено реакції агресії на зовнішній чинник у поведінці військовозобов'язаних і невійськовозобов'язаних.

Ключові слова: *інтегральна агресія, легітимізована агресія, конструктивна агресивність, деструктивна агресивність, дефіцитарна агресивність.*

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення агресії та агресивної поведінки. Зростання відхилень у розвитку особистості серед українського населення, вияви агресії у поведінці молоді стали викликом для проведення низки психологічних досліджень.

Причина цього полягає, зокрема, у прагненні за допомогою кращого розуміння агресивних дій сприяти запобіганню та стримуванню явних актів насильства. Терористичні акти, нові форми злочинності (такі, як пограбування банків, викрадення літаків, захоплення заручників, шантаж), вплив сцен насильства, одержуваних населенням від засобів масової інформації, викликають щораз більшу стурбованість міжнародної громадськості.